

Rodí se nová smlouva?

Jan Novotný, Přírodovědecká fakulta MU v Brně

Ilya Prigogine a Isabelle Stengersová: Řád z chaosu. Nový dialog člověka s přírodou. Předmluva Alvin Toffler. Přeložil Jan Píchal, odpovědná redaktorka Božena Pravdová. Mladá fronta, edice Kolumbus, Praha 2001. 314 stran

Čtenářům Caprova *Bodu obratu* lze doporučit i další nedávno u nás vydanou vlivnou knihu o možnosti nového pochopení vztahu mezi člověkem a přírodou. Poprvé se objevila roku 1979 ve francouzštině pod názvem *La Nouvelle Alliance*, v aktualizovaném anglickém vydání z roku 1984, z něhož byla přeložena, byl název změněn, protože autoři dle vlastních slov nenašli vhodný ekvivalent, který by obdobně vyjadřoval perspektivu „sblížení dvou kultur“. Stále ji ovšem vyjadřuje spojení autorů: Prigogine je nositelem Nobelovy ceny za chemii, kdežto Stengersová přednáší filosofii, i když kromě ní vystudovala též přírodní vědy.

Ve srovnání s Caprou se kniha méně zabývá detailní společenskou kritikou, zato podrobněji rozebírá historii matematizované přírodní vědy počínaje Newtonem a konče významnými výsledky prvního z autorů. Lze říci, že jejím hlavním hrdinou je čas a zápletkou problémy, které působil moderní vědě. Na jedné straně jsou zákony přírody neproměnné v čase a nečinící rozdíl mezi minulostí a budoucností. Na druhé straně se příroda před našimi očima i v měřítku miliard let nevratně proměňuje. Na jedné straně je podstatou této proměny růst entropie vykládaný vědou jako vývoj k pravděpodobnějším, méně uspořádaným, uniformnějším stavům – na druhé straně součástí tohoto vývoje je vznik hvězd, planet a nakonec života a vědomí přinejmenším na jedné z nich. Autoři ukazují, že ve stavech vzdálených rovnováze se růst entropie a růst komplexity nevylučují, ale naopak přirozeně doplňují. V souvislosti s tím prosazují „změnu paradigmatu“ přírodních věd: směr času by do nich neměl vstupovat jen jako důsledek nahodilých či nevysvětlených okolností, ale jako jeden ze základních principů. I vědeckou řečí tak bude možno vyjádřit myšlenky, které na půdě filosofie razili Bergson či Heidegger a jež vyslovili básníci jako Thákur či Valéry.

Nakolik autoři ve své snaze uspěli? Nepochybně přiblížili čtenáři jednu z nejzajímavějších oblastí současného bádání a prokázali schopnosti vědy orientovat se v nevratném, vyvíjejícím se světě. Základní problém původu nevratnosti je však spíše přesunut do hlubších sfér než vyřešen – autoři odkazují ke kosmologickému původu nevratnosti, jejíž vysvětlení je tak nerozlučně spjato s odpovědí na otázku, jak vznikl vesmír. Největší překážka při uzavírání nové smlouvy ovšem prosvítá jen mezi řádky: jako se králi Midasovi vše měnilo pod rukama v zlato, mění se matematické přírodovědě všechno, nač sáhne, ve formule a data. V tomto smyslu, řekl bych, Prigoginovy teorie svět „odkouzluje“ stejně jako to činily teorie Galilea a Newtona, i když v něm zároveň objevují nové, odlišné kouzlo.

Závěr *Objevuje se potřeba nových vztahů člověka s přírodou a člověka s člověkem. Nadále již nelze přijímat minulé apriorní rozlišování vědeckých a morálních hodnot. Toto rozlišování bylo možné v době, kdy vnější a vnitřní svět stály ostře proti sobě. Dnes víme, že čas je výtvar, a proto s sebou nese i morální zodpovědnost* je lidsky sympatický, ale jsou pro něj podklady ve vědě samotné, ať už se zabývá čímkoli? Autoři vidí takovéto podklady především v poznání, že *společnosti jsou nesmírně složitými systémy obsahujícími dosud neprojevený ohromný počet bifurkací. A protože i malé fluktuace mohou růst a změnit celou strukturu, v důsledku toho není jednotlivá činnost odsouzena k bezvýznamnosti.* Vědecká analýza tak ujišťuje člověka, že příroda mu připravuje situace, kdy může i svými malými silami posunout svět na lepší cestu, jestliže se na základě svého poznání rozhodne je správně vynaložit. Jak ale může člověk být jen pohnout prstem podle vlastního rozhodnutí – tedy něčeho, co je mimo rovnice a výsledky měření – ani nejmodernější věda neříká, ba ani nenaznačuje. A právě tak neříká ani nenaznačuje, co je správné a dobré. Propast mezi

přírodovědeckým a humanitním světem se možná díky bádání zúžila, takže se můžeme snáze opřít každou nohou o jiný břeh, tím patrnější je však nesmírná hloubka trhliny, nad kterou stojíme.

Je na čtenáři, odnese-li si z knihy podobný nezamýšlený závěr anebo přijme optimističtější vizi autorů. V každém případě je to dílo, které s lety neztratilo aktuálnost a jeho úplné české vydání je třeba ocenit.

Nemohu se však zdržet kritické výhrady vůči překladu. Zatímco v odborných pasážích je vcelku uspokojivý a čtivý, u pasáží filosofického rázu se překladatel příliš spoléhal na vlastní rozum a namísto vžitých a vhodných filosofických termínů zaváděl své neobratné vlastní jako *předem vytvořená vzájemná harmonie* namísto *předzjednaná harmonie*, *princip doplňování se* namísto *princip komplementarity* či *otvory monad* namísto *okna monad*.

Navíc jsou filosoficky laděné partie někdy přeloženy tak, že pokud je lze vůbec pochopit, říkají pravý opak toho, co měli na mysli autoři. I bez znalosti originálu se o tom lze přesvědčit srovnáním s výtečným překladem poslední kapitoly díla od Jaroslava Binky, který je přílohou ke knize Josefa Šmajse *Drama evoluce* (edice *Krov, Hynek* 2000). Uvedu zvláště výraznou ukázkou. Píchalův překlad (str. 284): *V obou případech je cílem dostat se při sledování „Voie Royale“ západní filosofie od Platóna a Aristotela k identifikaci bytí s nezávislostí na čase. Zredukovat bytí v čas však očividně nemůžeme a s bytím postrádajícím pojem času se nemůžeme zabývat. Směr, který má mikroskopická teorie nevratnosti, dává Whiteheadovým a Heideggerovým úvahám nový obsah.* Binkův překlad (str. 180): *V obou případech jde autorům o totéž – dostat se za ztotožnění bytí s bezčasovostí, které následovalo „hlas králů“ západní filosofie od Platóna a Aristotela. Bytí samozřejmě nemůžeme redukovat na čas, ale stejně tak je nemůžeme chápat jako zbavené veškerého významu, který s sebou čas přináší. Směr, jakým se teorie nevratnosti na mikroskopické úrovni ubírá, dodává spekulativním myšlenkám Whiteheada a Heideggera nový význam.*

Přímo trestuhodný je „překlad“ pasáže na str. 280, kde se tvrdí: *Ve svých „Rozhovorech o dvou velkých světových soustavách“ je Galileo okouzlen představou, že svět by byl ušlechtlejším místem, když by po velké potopě zůstalo jen moře ledu, nebo pokud by země měla neporušitelnou tvrdost jaspisu. Necht' jsou ti, kteří si myslí, že Země by byla mnohem krásnější po přeměně v křišťálovou kouli, Medusiným pohledem přeměnění v diamantové sochy!* Ubozí autoři se pak čtenáři *Dialogu* jeví jako arogantní nevědomci, protože Galileo v něm vyslovuje názor přesně opačný a poslední citovanou větu adresuje zastáncům neporušitelnosti dokonalého on sám. Porovnání s Binkovým překladem (str. 175) nás naštěstí ujistí o jejich naprosté nevině. Autoři také jistě nemínili pranýřovat Heideggera jako radikálního technokrata, jak by se zdálo z výroku (str. 50): *Podobně Heideggera nezajímá skutečnost, že průmyslové znečištění zničilo všechnu faunu v Rýnu. Podle jeho mínění byla řeka dána člověku k službám.* Ve skutečnosti mají na mysli, že Heidegger se nezabývá bezprostředně patrnými negativními důsledky lidského zacházení s přírodou, protože chce postihnout hlubší kořeny odcizení mezi přírodou a člověkem.

Před případným dalším vydáním by proto bylo dobré překlad přehlédnout a opravit.